

André Gide ve Bursa İzlenimleri

Hasan ANAMUR*

ÖZET

André Gide 1914 yılı Nisan ve Mayıs aylarında Türkiye'de bulunmuş ve bu gezisinde en uzun süre Bursa'da kalmıştır. Günce'sinde "La Marche turque" başlığı altında yayınladığı gezi notlarında tek olumlu izlenimler Bursa kenti üzerindedir. Gerçekten de Gide Türkiye'yi Chateaubriand penceresinden görmüştür; önyargıları gezi notlarında açıkça görülmektedir. Bu temel olumsuz yaklaşımına karşın Gide'in Türkiye izlenimleri pek çok bakımdan ilginç bir tanıklıktır.

RESUME

André Gide a fait un court séjour en Turquie, à la veille de la Première Guerre mondiale, de la fin du mois d'avril jusqu'à la dernière semaine du mois de mai 1914. Dans ses notes de voyage publiées dans son Journal sous le titre de "La marche turque", on retrouve, à un siècle d'intervalle, un nouveau Chateaubriand avec les mêmes sentiments d'hostilité et les mêmes préjugés. On y constate toutefois que Bursa, la ville de Bursa, occupe une place à part dans cette "marche", et qu'elle a vraiment impressionné Gide par son atmosphère mystique et par sa poésie.

Fransızlarla Türkler arasındaki ilk ilişkileri oluşturan Haçlı seferlerinden beri Fransız yazınında Türkiye'nin önemli ve ilginç bir yeri olduğunu biliyoruz. Türklerde de ilk Fransız - Frenk - kavramı bu dönemde oluşmuştur. Ancak Fransız yazınında, daha eski tarihlerde de, bir Türk kavramı olduğu görülmektedir. Gerçekten de kimi "chanson de geste"lerde Türk sözcüğüne rastlanmaktadır.

* Prof. Dr.; Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Bu sözcüğün geç dönem elyazmalarına Haçlı seferleri döneminde girmiş olabileceği düşünülebileceği gibi, sözlü yazından olduğu gibi aktarılmış olabileceği de düşünülebilir. Sonuçta, Arapların İspanya'da egemenlik kurdukları çağdan başlayarak Fransız kamuoyunda ve yazınında Müslüman kavramının Arapları olduğu kadar Fransızlarla henüz doğrudan ilişki kurmamış olan Türkleri de kapsadığı söylenebilir. Bu dönemde oluşan Türk ve Fransız/Frenk kavramlarının her iki taraf için de karşılıklı küçültücü nitelikler taşıdığı görülmektedir. Bunun nedeni, doğal olarak, din düşüncesinin egemen olduğu bir çağda, bu iki ülkenin ayrı dinlerden ve ayrı uygarlıklardan oluşlarındadır. Ne var ki, aynı nitelikler her iki taraf için de yüzyıllar boyu yaşayagelmıştır. Ancak hemen eklemek gerekir ki bu karşılıklı olumsuz bakış açılarına ve yerleşmiş önyargılara karşın Türkler ile Fransızlar arasında Haçlı seferleriyle 1. Dünya Savaşı arasında doğrudan bir savaş olmamıştır. Tersine, iki ülke arasındaki ilişkilerden her söz edilişte, Kanuni ile 1. François döneminden beri süre gelen dostluk belirtilmektedir. Ayrıca, Flaubert, Nerval, Gautier, Lamartine gibi ünlü yazarların gezi yazılarıyla Loti'nin romanları geleneksel Türkiye kavramına olumlu katkılar yapmışlardır. Buna karşılık bir başka ünlü yazar, Chateaubriand, ise daha çok duygusal bir yaklaşımla geleneksel Türkiye kavramındaki olumsuz kalıpları tekrarlar. Chateaubriand'dan yaklaşık yüzyıl sonra Türkiye'ye gelen bir başka ünlü Fransız yazar, André Gide de, gezi notlarında benzer bir tutum sergileyecektir. Bu bildiride, 20. yüzyılın ilk yarısının en önemli yazarlarından biri olan Gide'in 1. Dünya Savaşından hemen önce, Türkiye daha toplumsal ve siyasal devrimini gerçekleştirmeden kısa bir süre önce Türkiye'ye yaptığı geziyi ve özellikle de Bursa izlenimlerini ele alacağım.

Bilindiği gibi, Fransız yazınında Türkiye, Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar, yüzyıllar boyu hep İstanbul ile eş tutulmuştur. İstanbul'a geldikten sonra öteki Türk kentlerini de görmek isteyen yazarların sayısı çok azdır. Bu yazarlar eğer İstanbul'dan başka Türk kentleri de görmüşlerse, bu yalnız bu kentlerin yolları üzerinde olmasındandır. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olan İstanbul, doğal olarak, Fransız yazınında tüm Türkiye'nin simgesi olmuştur.

Bu nedenle Bursa da, tarih boyunca önemli bir kent olmasına ve İstanbul gibi Osmanlı Türkiyesinin ve Türk yaşamının niteliklerini yansıtacak konumda olmasına karşın, genelde gezi yollarının dışında kalmıştır. Bursa'ya özel olarak gelen Fransız yazarların en ünlüleri Pierre Loti ile Henri de Régnier'dir.

Bir de André Gide. Gide Türkiye'ye 1914 yılı Nisan ayında gelmiştir ve yaklaşık bir ay kalmıştır. Hiç değiştirmeden yayımladığını söylediği gezi notlarını bir tarihten sonra tutmadığı ve notlarının pek azını tarihlediği için Türkiye'de kalış süresini kesin olarak belirlemek olanaksızdır. Gerçekten de Gide'in tüm Türkiye gezisinde ancak beş tarih vardır: 1, 2, 9, 10 ve 12 Mayıs (1914). Bu tarihlerden yalnızca Bursa'da kalış süresi tam olarak belirlenebilmektedir. Gide'in Türkiye'den ayrıldıktan sonraki ilk notu: "Adriyatik Denizinde, 29 Mayıs" tarihini taşımaktadır.

Gide Türkiye'ye trenle, Orient-Express ile, gelmiştir ve *Günce*'sindeki ilk Türkiye notunu Edirne-İstanbul arasında tutulmuştur ve yalnızca "Nisan" diye tarihlenmiştir. Gide'in İstanbul'da tuttuğu ilk notun tarihi ise 1 Mayıs'tır. İstanbul'da ne kadar kaldığını belirtmediği için Türkiye'ye geliş tarihini belirlemek olanaksızdır. Gide 2 Mayıs'ta İstanbul'dan gemiyle Bursa'ya hareket etmiştir. *Günce*'sinde belirtmemesine karşın o dönemde iki kent arasındaki tek ulaşım yolu olan İstanbul-Mudanya gemi ve Mudanya-Bursa tren yolunu izlemiş olduğu düşünülebilir. 2 Mayıs'ı izleyen notun tarihi yoktur. Yalnız: "Bursa. Cumartesi" yazılmıştır. Bu cumartesinin 3 Mayıs 1914 günü olup olmadığı hesaplanabilir. Gide 9 Mayıs gününe kadar Bursa'da kalmış, bu gün atlı arabayla (?) Yenişehir üzerinde İznik'e yola çıkmıştır. Aynı günün akşamı Gide ve yanındakiler güneş batarken İznik'e varırlar; ertesi gün, 10 Mayıs'ta, önce atlı arabayla Mekece istas yonuna; oradan da trenle Eskişehir'e gelirler. 12 Mayıs sabahı 05 te Eskişehir'den trenle Afyon'a hareket ederler. Buradan da Akşehir üzerinden Konya'ya gelirler. Gide'in *Günce*'sinde Afyon'dan sonra tarih yoktur; yalnız yer adları doğru olarak verilmiştir. Gide Konya'dan yine trenle Akşehir üzerinden Afyon'a dönmüştür. Buradan da trenle Uşak'a hareket etmiştir. Ancak daha Uşak'a gelmeden not tutmaktan vazgeçmiştir. Ya da başka bir deyişle, Gide'in yol notları Afyon'da bitmektedir. Bunu izleyen bölüm gezisinin genel bir değerlendirmesi niteliğindedir. Buradan Efes'i gezdiği ve İzmir'den gemiyle ayrıldığı ve Pire üzerinden İtalya'ya gittiği anlaşılmaktadır. Gide Türkiye üzerine son notlarını İzmir-Pire arasında gemide yazmış; sonra bir daha bu konuya dönmemiştir.

Gide'in yaşamında yolculukların çok önemli bir yeri olduğunu biliyoruz. Özellikle de üç yolculuğun yaşamına yeni yönler verecek kadar önemli olduğunu. Bu yolculuklar Tunus'a, Kongo'ya ve Sovyetler Birliğine yaptığı yolculuklardır.

1893 te 24 yaşındayken Tunus'a yaptığı gezinin ve buradaki yaşamının Gide'in gerçek kişiliğinin ortaya çıkmasında bir dönüm noktası olduğu açıktır. Kendi deyimiyle, Gide bu geziden "yeni bir varlık" olarak dönmüştür. Tunus'ta, o döneme kadar içinde duyduğu günah korkusunun yerini tüm cinsel tutkularını doğal akışlarına bırakan yeni bir yaşam biçimi alır.

Gide'in aynı derecede önemli ikinci yolculuğu 1925-1926'da Kongo'ya yaptığı yolculuktur. Kongo'da karşılaştığı Afrika gerçeği o döneme kadar yalnız bireysel sorunlarla ilgilenen Gide'de çarpıcı bir etki yaratmış ve onu toplumsal sorunlara yöneltmiştir. 1932'de Dünya Barış Kongresi'ne katıldıktan sonra Komünist Partisine yazılmış ve bir militan gibi çalışmaya başlamıştır.

Gide'in çok önemli üçüncü yolculuğu ise 1936'da Sovyetler Birliği'ne yaptığı yolculuktur. Bu yolculuk Gide'de büyük bir düş kırıklığı yaratmıştır. Gide, Stalin yönetimini gördükten sonra Parti'den ayrılmıştır.

Bu üç yolculuktan da birer yapıt oluşmuştur. Tunus gezisinden sonra yarı yaşamöyküsel bir roman: *L'Immoraliste* (1902); Kongo yolculuğundan sonra bir gezi kitabı: *Voyage au Congo* (1927); Sovyetler Birliği gezisinden sonra da bir izlenimler ve hesaplaşma kitabı: *Le Retour d'U.R.S.S.* (1936).

Türkiye gezisinin Gide'nin yaşamında yukarıdaki üç gezi kadar önemli olduğu kuşkusuz söylenemez. Ancak Gide bu gezisine de bir başlık koymuştur: *La Marche turque* ve bu gezi notlarını *Günce*'sinden başka *Prétextes*'te de yayınlamıştır.

Gide'in Türkiye notlarında en önemli yeri kuşkusuz Bursa tutmaktadır. Gide en uzun süre Bursa'da kalmıştır ve notlarında Türkiye üzerine ender olumlu izlenimler Bursa üzerinedir.

Günce'sinde 28 Mart 1914 tarihli son not ile Nisan tarihiyle başlayan Türkiye notları arasında hiçbir şey yazılmamış olduğu için Gide'in Türkiye'ye geliş nedeni konusunda herhangi birşey söylemek olanaksızdır. Ancak çevreye bakış tarzından ve Türkiye'ye yönelik yargılarından oldukça karamsar ve sorunlu bir dönem yaşadığı düşünülebilir. Belki de bu nedenle Gide gezisi sırasında çevresini anlamaya çalışmaktan çok hazır yargılarla yetinmiştir. Bunda geleneksel Türkiye kavramının etkisi olduğu da söylenebilir. Bir başka önemli neden de, kuşkusuz, Gide'in gezisi sırasında yanlış bilgilendirilmesidir. Gerçekten de Türkiye gezisi sırasında Joanne gezi kitabından da yararlanmasına karşın (s. 409), bu gezide Gide ve arkadaşlarına rehberlik ve çevirmenlik yapan kişinin de bu konuda büyük etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişi, Gide'in deyimiyile, "İtalyan asıllı, Alman adlı, padişah tebası, İbranice dışında bütün dilleri konuşan Buenos Aires'li bir Musevi"dir (s. 405). Bu kişinin Gide'e verdiği yanlış bilgilerden seçilecek birkaç örnek, rehber-çevirmenlerin gezilerdeki önemli rollerini göstermek bakımından ilginç olacaktır. Gide'in bu kişiden öğrendiğine göre "Türkiye'de toprağı yalnız Rumlar ve Ermeniler ekip biçerler. Türkler ise hemen hiç çiftçilikle ilgilenmezler. Öyle ki, buralara Rum ve Ermeni nüfus kaydırılmazsa, toprak ekilmeden kalabilir" (s. 404-405). Aynı rehber, Konya-Uşak arasında bir istasyonda aileleriyle vedalaştıktan sonra trene binen askere yeni sevk köy delikanlılarını da "asi ya da asker kaçağı" kişiler olarak göstermiş (s. 415), Gide'de bunu olduğu gibi not almış, ne annelerin gözyaşları, ne de trene binen gençlerin neşeli türkülleri onu bu konuda kuşkuya düşürmüştür. Aynı rehber, trene Akşehir istasyonundan binen iki köylüyü de "Rus mujiği" (s. 415) olarak tanıtmıştır: "Akşehir gölünde balık avlayan Rus mujikleri". Gide bunu da doğru kabul etmiştir. Notlarında bu iki Rus mujiğinin trendeki bütün Türklerden daha iri yarı ve güçlü olduklarını yazar (s. 415). Gide aslında rehber-çevirmenine Konya'da bir sabah bir suç üstü de yapmıştır. *Günce*'sinde şöyle yazar: "Konya'yı çok iyi bildiğini söyleyen çevirmenimize bir meydana rastlamak beni çok eğlendirdi. Saat daha sabahın altısı bile olmadan. Buraya ilk kez geldiğinden eminim: biz kalkmadan rolünü öğreniyor olmalı" (s. 412).

Gide Türkiye'yi bu tür yanlış bilgiler ve kalıplaşmış önyargılarla do-laşmıştır. Bir benzetme yapmak gerekirse durumu yüzyıl kadar önce aynı durumda, aynı duygularla Türkiye'den geçmiş olan Chateaubriand'ninkine benzetilebilir. Şu farkla ki Gide olaya dinsel açıdan bakmamış ve gezi yazılarının özellikle Bursa bölümünde olumlu izlenimler aktarmıştır. Gide de İstanbul'dan Chateaubriand'ın duygularıyla çok kısa söz ettikten sonra - *Günce*'sinde İstanbul

ile ilgili yalnız 1 Mayıs tarihli bir tek not vardır ve 2 Mayıs tarihli notunun ilk satırında İstanbul'dan ayrılmaktan duyduğu sevinci dile getirir - büyük bir olasılıkla aynı günün akşamı Bursa'ya gelir. Bursa'dan ilk notunda tarih yoktur, yalnız gün "cumartesi" belirtilmiştir ve bu notta Muradiye Camisi avlusunu, avludaki şadırvanı, çınarı, kemerleri, kırlangıç yuvalarını ve "ayaklarının altında uzanan ova"yı (s. 400-401) şiirsel bir dille betimler. Bu çevreden ve havadan huzur duyduğu bellidir. Bursa ovasından "nurlu bir huzur yayıldığı"nı yazar ve izlenimlerini şöyle sürdürür: "Her tarafta bir sakinlik var. Hava anlatılamayacak kadar berrak; gökyüzü, düşüncem kadar duru" (401).

Bursa Gide'de ilginç duygular, hem her şeye yeniden başlama, hem de burada daha önce yaşamışlık duyguları yaratmıştır: "Sık bahçeli Bursa, kirlenmemiş gül, çınarların gölgesindeki durgun gül, gençliğim seni tanımamış olabilir mi? Bir anının içinde miyim? Bu küçük cami avlusunda oturan, nefes alan ve seni seven gerçekten ben miyim? Ya da yalnız seni sevdiğimi mi kuruyorum?... Gerçekten var olsaydım, bu kadar yakınımdan uçar mıydı bu kırlangıç?" (s. 401).

Görüldüğü gibi Gide Bursa'yı sevmiş ve bu kentte sanki kendinden bir şeyler bulmuştur. İlk gün izlenimleri yukarıdaki tümceyle biter. İkinci gün izlenimleri ise aynı duygu içinde şöyle başlar:

"Bir ülkeyi sevdim mi, orada yaşamak isterim ben. Ama burada hiç arkadaş edinemedim. Benim yalnızlığım yalnız ağaçlara, akan suyun sesine, çarşı sokakları üstündeki asmanın ördüğü gölgelere yakın ancak" (s. 401). Gide Bursa kentini kendine bu derece yakın bulmasına ve sevmesine karşın halka karşı farklı duygular beslemektedir. Şöyle sürdürür yazısını: "Halk çirkin; uygarlıkların bıraktığı tortu o" (s. 401).

Gide Bursa'da huzur ve mutluluk duyduğu başka yerler de bulmuştur. Bunlardan biri "Olympe" (Uludağ) eteklerinde yüksek kavak ağaçlarının gölgelediği bir mesire yeri, öteki de Yeşil Camidir. Yeşil Cami Gide üzerinde gerçekten büyük bir etki yaratmıştır: "Dinlenme, aydınlık, denge yeri. Kutsal gökyüzü, kırışksız gökyüzü, düşüncenin kusursuz sağlığı... Zarif bir tanrı var içinde senin, ey cami (...). Bu kutsal yerde uzun süre düşüncelere daldım gittim ve sonunda tapınmamızı bekleyen eleştiri tanrısının burada olduğunu ve arınmaya çağırıldığını anladım" (s. 403).

Bursa camileri, ilginç bir biçimde, Gide'e aradığı düşünce ve ruh huzurunu sağlamış, arınma düşüncesini telkin etmiştir. Ancak, biraz önce de belirttiğim gibi Gide Bursa'da doğal çevre ile halkı iki ayrı varlık olarak görmüştür. Buna güzel bir örnek Bursa'da, gelişinden birkaç gün sonra, "Çarşamba" diye tarihlediği notuna aktardığı olayla ilgili düşünce ve duygularıdır. Bunu doğrudan Gide'in *Günce*'sinden okuyalım:

"Bu gece, tuhaf, anlaşılmasız bir gürültüyle uyandık; uykumun içinde ilk önce sabah saat 6 ya doğru yola çıkacak olan oda komşularımızın hazırlıkları sandım; ama saatime bakınca daha sabahın üçü olduğunu gördüm. Hayır, gürültü dışarıdan geliyordu; insanlar koşuşturuyor, bağırışıp çağırıyorlardı ve bu belir-

gin haykırışların arasından haykırma ve yakınmalardan oluşan sürekli bir büyük uğultu seziliyordu; sonra büyük patlamalar; daha seçik başka patlamalar, aynı anda kentin değişik mahallerinden geldiği için daha da endişe verici silah sesleri duyuldu. Bir an için bir ayaklanma (bu ülkede her zaman olabilecek bir kıyım, bir Ermeni, Rum, Yahudi ya da yabancı Saint-Barthélemy'si oluyor sandım. Pencereye koştum: büyük kırmızı ve değişken bir ışık yüksek ağaçları trajik bir biçimde aydınlatıyordu; silah sesleri de yangını haber vermek içinmiş" (s. 403).

Gide bundan sonra yangını ve söndürülüşünü anlatır. Ancak gece yarısı silah sesleri duyar duymaz aklına gelenler (bir kıyımı, özellikle de Saint-Barthélemy sözcüğünü kullanarak bir kıyım olasılığını düşünmüş olması) ve böyle bir olayı Türkiye için çok olağan sayması, bu ülkeye ne gibi kaygılarla gelmiş olduğunu gösterir. Chateaubriand da, benzer bir yaklaşımla, kendisini konağında ağır-layan paşanın yanındaki ak sakallı kişiyi cellat sanarak ürkmüştü.

Gide ve arkadaşları 9 Mayıs günü Bursa'dan İznik'e hareket ederler. Gide'in o günkü notları yine ilginçtir. Bursa onu sanki zorla etkilemiştir: "Birkaç gün önce olsaydı Bursa'yı daha az üzüterek terkederdim", der; " bu küçük kentin insanı son derece gizemli bir biçimde saran bir güzelliği, bir büyüğü var. İlk önce, onda Cezayir anılarımı gereğinden fazla aradım ve müzik ile beyaz giysiler yerine berbat suratlardan başka bir şey bulamamaktan üzüntüye kapıldım. Ama, nasıl unutabilirim artık, dün, ezan saati başlayıp geceye kadar süren, yer yer bahçemsi mezarlıkların kestiği sessiz ve dar sokaktaki o akşam gezintisini; ve de yüksek minarelerin deldiği bir mavi duman içinde yüzen, dalgalanan kentin o genel görünümünü..." (s. 404).

Bursa'nın Gide üzerinde derin bir iz bıraktığı anlaşılıyor. Bursa gezisi sırasında henüz pek tanınmış bir yazar olmayan Gide (kendisine gerçek ününü sağlayacak olan *Les Caves du Vatican/Vatikan'ın Zindanları* o yıl Paris'e dönüşünden sonra yayınlanacaktır), Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yaşamına ve kurumlarına hiç değinmeden, tüm bireyselliği içinde, sanki bir ressam gibi yalnız duygularına takılan güzelliklerin resimlerini çizerek *La Marche turque* diye adlandırdığı gezi notlarıyla Türkiye üzerine çelişkili ve önyargılı da olsa son derece ilginç bir izlenimler demeti bırakmıştır.

KAYNAKLAR

1. GIDE, André, *Journal. 1889-1939*, Paris, Gallimard, Bibl. de la Pléiade, 1951, 1372 p. (s. 399-417: "La Marche Turque").